

Јануар 1999.

John Taylor: **Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory**. Second Edition, Oxford University Press, New York 1995.

Категоризација ствари и појава је основа на којој почива целокупна људска сазнајна активност. Према класичном схватању које потиче још од Аристотела, категорије према којима се ствари и појаве класификују су одређене самом „суштином“ ствари, јединственим својством које одређује да ли нека ствар спада у одређену категорију или не. Лингвисти и антрополози су недавно развили теорију прототипова која категоризацију ствари одређене врсте схвата на други начин. Основни значај за категоризацију ствари имају изразити представници, прототипови, према којима се класификују мање јасни случајеви. Према теорији прототипова ствари и појаве нису оштро развојене, већ могу да припадају одређеној категорији у већој или мањој мери, тј. припадност једној категорији је ствар степена и процене, а не једноставне примене неког критерија. Ствари се често класификују у одређену категорију због мреже сличности која их повезује, а не због једне или више заједничких особина. Класификација ствари у различите врсте је, дакле, комплексна појава која није условљена само дискретном природом самих ствари, већ и културним обрасцима одређенога друштва и човековим сазнајним и перцептивним моћима. Овакво схватање категорије нашло је значајну примену у различитим научним областима — филозофији, психологији, антропологији и лингвистици.

Књига Johna Taylora пружа врло занимљив и читљив увод у теорију прототипова, која потенцијално може да има велики утицај на теорију и методологију науке о језику и других друштвених наука. Теоријску основу његове студије чине принципи и методе когнитивне лингвистике чији почeci се везују за истраживање назива за боје у различитим језицима које су спровели Berlin и Kay

(1969).¹ Они су утврдили на основу испитивања 96 различитих језика да постоји знатна сагласност и правилност у избору фокалних боја, иако је иначе познато да се језици знатно разликују у класификацији боја. Универзална психолошка релевантност фокалних боја указује на то да се називи боја никако не могу сматрати потпуно арбитрарним. Ови налази о категоризацији боја су поткрепљени експериментима Лабова (1973) који су показали да слични принципи важе и за категоризацију различитих врста посуда у домаћинству (шоља, чинија, кригли и вазни). Између различитих врста посуда се не могу повући оштре границе, већ за њихову класификацију одлучујући значај имају типични представници или узорци у односу на које се класификују мање јасни примерци. Ова запажања о природи класификације су потврдили тестови Eleonore Rosch доводећи тако у питање структуралистичко схватање арбитрарности лингвистичког знака с обзиром на садржину. Из њених истраживања произилази да категорије боја имају периферију и центар и да формирање ових категорија никако није независно од перцептивно-сазнајних способности човека. Категорије боја нису, дакле, теза је когнитивне лингвистике, чисто арбитрарне, па зато и не чине систем у смислу Сосировог структурализма.²

Ове чињенице о природи категоризације говоре и против стриктног одвајања језичке компетенције од осталих менталних способности које спроводе присталице генеративне граматике Ноама Чомског. Чињенице о категоризацији боја које се огледају у значењу назива за боје се тичу не само људског сазнања него и његове језичке компетенције. Стриктно разликовање језичких и нејезичких способности, језичких и ванјезичких чињеница, компетенције и перформансе се може зато, сматра Taylor, показати нерeално и погрешно (стр. 18). Природна исходна тачка је нулта хипотеза, коју је предложио још Lakoff (1977), да не постоји никаква посебна језичка способност.

¹ Радови Jackendoffa (1983), Hudsona (1984), Wierzbicka (1985) и Givona (1979) су допринели формирању основних принципа когнитивне лингвистике. Значајан подстрек даљем развоју овог правца у лингвистици дале су недавне монографије Lakoffa *Woman, Fire, and Dangerous things* (1987) и Langackera *Foundations of Cognitive Grammar I, II* (1987, 1991). У нас Милка Ивић (1993, 1995) и Пипер (1997) успешно примењују принципе когнитивне лингвистике на поједине проблеме српског и осталих словенских језика.

² Да ствари ипак нису једноставне показује занимљиво истраживање Милке Ивић (1993, 1995) о разликовању људи према боји. Како се језичко значење односи, с једне стране, према сазнајним моћима човека, а с друге према реалности је свакако врло сложено питање (в. доле белешку 3.).

Тек ако се ова хипотеза покаже неодрживом оправдано је претпоставити посебну (аутономну) језичку способност. Аутор настоји да покаже да ова нулта хипотеза дозвољава кохерентно објашњење широког спектра језичких појава.

Taylor настоји да покаже да је теорија прототипова применљива не само на категоризацију предмета свакодневног живота, као што су шоље, чиније, вазе и кригле, него и за боље разумевање појмова различитих лингвистичких дисциплина, као што су фонологија, морфологија, синтакса, стицање језика, итд. Централна примена теорије прототипова је ипак област семантике или, још уже, проблем вишезначности речи и израза. Према теорији коју развија Taylor различита значења речи се у општем случају не могу подвести под један заједнички именитељ, већ су повезана 'ланцем значења'. Значење А има нека заједничка својства са значењем В, значење В са значењем С, које се опет ланчано надовезује на значење D и E, итд. Овај ланац сличности се може схематски приказати на следећи начин:

(1) A → B → C → D итд.

Значењске везе постоје између суседних чланова ланца, али оне могу да буду незнатне или готово никакве између чланова који су међусобно удаљени. Веза између даљих чланова у ланцу је управо у томе што што их повезују чланови ланца који се налазе између њих. Тако нпр. глагол *climb* има сасвим различита значења у реченицама (2):

(2) а. Prices are climbing day by day.

б. John climbed out of his clothes.

Ипак је погрешно закључити, сматра Taylor, да се овде ради о хомонимији глагола *climb* јер су његова значења у реченицама (2) ипак повезана ланцем других значења тога глагола. На овакве ланце значења се може применити Витгенштајнова метафора о фамилији сличности. Проблем значења посебно компликује то што у принципу свака карика у ланцу значења може бити извор вишеструких проширења значења (стр. 109). Шта је онда прототип, централни члан у једном таквом ланцу сличности? Један могући одговор на то питање је да је то онај члан који пружа најпогоднију исходну тачку за повезивање свих осталих чланова на највероватнији и најекономичнији начин. Разматрајући проблем ограничења опсега различитих значења која се могу добити приширивањем значења речи Taylor посебно анализира улогу метонимије и метафоре у проширивању значења речи (7. глава).

У новом издању је додата посебна глава која разматра неке нове прилоге области лексичке семантике. Посебан проблем који заоку-

пља пажњу истраживача у области лексичке семантике је питање вишезначности. Семантичка сложеност ('semantic compositionality') претпоставља изгледа вишезначност речи јер се на основу те претпоставке различита значења језичких израза могу свести на различита значења речи. Нерешено је, међутим, питање колико треба да се разликују две употребе речи да би се схватиле као различита значења? С друге стране се јавља проблем колико уопштено треба да се формулише значење једне речи да би се покриле све њене употребе. Присталице општега значења речи морају бити способни да покажу како се различите употребе речи могу извести из једног општег, схематског значења — а то није нимало лак задатак. Taylor посебно анализира теорију двостепеног прилаза ('two-level approach') коју су развили Bierwisch и његови немачки следбеници (Bierwisch 1983, Bierwisch i Schreuder 1992, Lang 1991, Wunderlich 1991, 1993). Централна теза овог прилаза је да вишезначност или варијација значења није уопште језичко-семантичка појава јер произилази из алтернативних појмова интерпретација које речи у различитим контекстима могу да добију. Све ове интерпретације, тврди даље ова теорија, се могу извести из јединствених семантичких репрезентација значења речи. Taylor, међутим, наводи примере реченица са предлозима *in* и *round* који показују да је извођење њихових различитих употреба из јединственог значења тешко изводљиво или готово немогуће (стр. 280).³

Друге замерке које Taylor чини теорији двостепеног прилаза се тичу психолошке реалности једног општег, јединственог значења речи. Да ли стварно корисници језика сваки пут изнова изводе посебне употребе речи из неког апстрактног обрасца или су ипак неке посебне употребе њима непосредно доступне, тј. запамћене? Taylor примећује да је сасвим могуће да говорник чува у свом памћењу како низ специјалних употреба једне речи тако и апстрактно представљање онога што је заједничко у тим специјалним употребама.

³ У контексту овог спора посебно је значајно истраживање Милке Ивић (1993, 1995) о разликовању људи према боји, а посебно о значењу израза *плава коса* у српском језику, које драстично одступа од значења које реч *плава* иначе има у језику. Чињеница да се људи означају другачије него ствари показује да опште језичко значење може у одређеном домену да буде модификовано, или чак суспендовано, да би се истакле неке друге битне дистинкције — у овом случају оне између људи или живих бића уопште и ствари. Из истраживања Милке Ивић произилази да је корисна појмовна разлика између 'знања језичког значења' и 'знања света', али да се прво не своди на друго. Ово је свакако проблем који изискује детаљније истраживање. Пример израза *плава коса* свакако показује реалност и посебност конкретних значења.

Не постоји никакав а priori разлог који би спречавао говорнике да у свом памћењу чувају представљање различитог степена апстракције. Taylor оцењује да је „главна слабост двостепеног прилаза принципијелно негирање могућности стабилног менталног представљања посебних значења“ (стр. 284). Taylor наводи више аргумената који указују на психолошку реалност посебних значења. Посебно је убедљив аргумент који се односи на процес стицања језика — дете које учи језик свакако прво уочава конкретна значења, а тек касније развија апстрактна представљања онога што је тим значењима заједничко. Није нимало вероватно да се после појаве апстрактних репрезентација бришу представљања конкретних значења на којима она апстрактна управо почивају.

Интересантно је да у мрежастом моделу значења губи смисао уопштено питање да ли је нека реч вишезначна јер се о вишезначности може говорити само на одређеној разини апстракције. Ако су у центру пажње конкретна значења, једна реч може бити вишезначна, а да ипак има само једно или тек мањи број апстрактних значења. Ово објашњење вишезначности је свакако значајан резултат теорије коју развија Taylor у овој књизи.

Књига *Linguistic categorization* садржи и многе друге занимљиве анализе. У уводу Taylor је умесно приметно да когнитивна лингвистика нема амбицију да замени или потисне владајући правац генеративне граматике у савременој лингвистици, већ пре свега да укаже на неке сувише радикалне и емпиријски неосноване претензије генеративне теорије. Ова критика је нарочито била ефикасна и делотворна у области лексичке семантике и стицања језика, а то су уједно и основне области примене теорије прототипова. Проширивање области примене ове теорије и на друге лингвистичке дисциплине као што су фонологија, синтакса, морфологија, прозодија, итд. може теоријски да буде врло значајно, али је још тешко сагледати који су прави домети те примене. У сваком случају се може рећи да Taylor-ова књига представља врло читљив и прегледан увод у интересантну, а на моменте чак и узбудљиву област когнитивне лингвистике.

ЛИТЕРАТУРА

- Berlin, B. i Kay, P. 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Bierwisch, M. 1983, *Semantische und konzeptuelle Representationen lexikalischer Einheiten*. U. R. Ružička i W. Motsch (izd.) *Untersuchungen zur Semantik (=studia grammatica XXII)*, 61–99. Berlin: Akademie-Verlag.
- Bierwisch, M. i Schreuder, R. 1992. *From concepts to lexical items*, *Cognition* 42, 23–60.
- Givon, T. 1979. *On Understanding Grammar*, New York: Academic Press.
- Hudson, R. 1984. *Word Grammar*. Oxford: Basic Blackwell.

- Ивнћ, М. 1993. *О разликовању њуди ио боји*, Јужнословенски филолог XLIX, Београд.
- Ивнћ, М. 1995. *О зеленом коњу. Нови лингвистички огледи*. Библиотека XX век, Словограф, Београд.
- Jackendoff, R. 1983. *Semantics and Cognition*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Labov, W. 1973. *The boundaries of words and their meanings*. U Bailey, C. — J. N. and Shuy, R. W. (red.) 1973. *New Ways of Analysing Variation in English*, 340–73. Washington: Georgetown University Press.
- Lakoff, G. 1977. *Linguistic Gestalts*. *CLS* 13, 236–87.
- Lakoff, G. 1987. *Woman, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lang, E. 1991. *A two-level approach to projective prepositions*. U Rauch, G. (red.) *Approaches to Prepositions*, 127–67. Tübingen: Narr.
- Langacker, R. W. 1987, 1991. *Foundations of Cognitive Grammar I, II* Stanford: Stanford University Press.
- Пипер П. 1997. *Језик и њросџор*, Библиотека XX век. Београд.
- Wierzbicka, A. 1985. *Lexicography and Conceptual Analyses*. Ann Arbor Karoma.
- Wunderlich, D. 1991. *How do prepositional phrases fit into compositional syntax and semantics?* *Linguistics* 29, 591–621.
- Wunderlich, D. 1993. *On German um: Semantic and Conceptual Aspects*. *Linguistics* 31, 111–33.

Београд

Сћаншмур Ракућ